

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ У ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються особливості соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій у профілактиці делінквентної поведінки підлітків. Висвітлюються основні характерні особливості кожної з означених соціальних інституцій для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків, з'ясовуються особливості основних етапів, напрямів і форм їхньої взаємодії.

Ключові слова: соціальні інституції, соціально-педагогічна взаємодія, профілактика злочинів, делінквентна поведінка, підлітки-делінквенти, перевиховання, сім'я, загальноосвітні навчальні заклади, кримінальна міліція у справах дітей.

Постановка проблеми. В умовах сучасного українського суспільства постає необхідність розв'язання складної багатогранної проблеми, а саме – розкриття сутності, змісту, форм та методів профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій, що в свою чергу передбачає визначення та аналіз дефініцій "соціальна інституція" "взаємодія" та "профілактика злочинів".

Проблему взаємодії соціальних інституцій у профілактиці делінквентної поведінки підлітків досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці – І. Козубовська, Н. Максимова, А. Макаренко, І. Невський, В. Оржеховська, Є. Петухова, В. Сухомлинський, В. Татенко, Ю. Юрічка та ін. Взаємодія соціальних інституцій як соціально-педагогічний феномен сприяє забезпеченню та перерозподілу сфер діяльності правових та інших видів соціальних норм, а це, у свою чергу, підвищує відповідальність, особливо суспільну, активізує ставлення підлітків-делінквентів до суспільних норм поведінки.

Мета статті. Метою статті є висвітлення основних особливостей соціально-педагогічної взаємодії сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів та кримінальної міліції у справах дітей у профілактиці делінквентної поведінки підлітків.

Результати теоретичного дослідження. У контексті нашого дослідження важливим є розуміння поняття "взаємодія". На нашу думку, соціально-педагогічна взаємодія соціальних інституцій – взаємозумовлений скоординований комплекс форм, методів та засобів, здійснення профілактичних впливів на підлітків-делінквентів, які використовують з метою профілактики делінквентної поведінки.

На основі зазначеного вище, можемо сформулювати таке визначення поняття "соціальні інституції". Соціальні інституції – це організовані об'єднання людей, які виконують визначені соціально-значущі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконуваних їхніми членами своїх соціальних ролей, заданими соціальними цінностями, нормами та зразками поведінки. Соціальні інституції відрізняються за типом потреб та інтересів вирішуваних ними проблем.

Для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків виділяємо три найважливіші соціальні інституції – сім'ю, загальноосвітні навчальні заклади і кримінальну міліцію у справах дітей. Визначимо основні характерні особливості кожної з них.

Для діяльності неблагополучної сім'ї (неповна сім'я, батьки-п'яниці, наркомани, аморальний спосіб життя) властиві прояви таких негативних чинників, як соціальна безвідповідальність за виховання дітей, психолого-педагогічна неграмотність, негативні приклади моральної поведінки для соціального успадкування, відсутність доброти, сімейного затишку, любові до дітей, прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог, брак істинного батьківського авторитету, матеріальні нестатки [1, с. 44].

Діяльність "благополучної" сім'ї (є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, належний матеріальний достаток) також певною мірою може негативно впливати на особистість дитини, сприяти виникненню значних помилок у її життєдіяльності. І в такій сім'ї можна спостерігати негативні чинники: низька психолого-педагогічна культура; створення для дітей "парникових" умов для розвитку, що веде до ослаблення особистості; матеріальне перенасичення; уседозволеність, відсутність системи вимог і контролю; прояви елементів фальшивого авторитету.

Що ж стосується ставлення підлітків-делінквентів до своїх батьків, то в багатьох випадках – це байдужість, рідше – негативне ставлення до одного з них, а іноді й до обох. Якщо в молодшому шкільному віці подібне явище досить рідкісне, то в підлітковому віці натрапляємо на нього досить часто. Переоцінка підлітком-делінквентом свого ставлення до батьків теж дається не просто.

Делінквентна поведінка підлітків викликана насамперед нестачею ніжної турботи і прив'язаності одного чи обох батьків. Фрустрація прив'язаності веде до виникнення в підлітка постійного почуття ворожості, оскільки вона розвивається через наслідування вчинків важливих для нього дорослих.

Схарактеризуємо наступну виділену нами соціальну інституцію – загальноосвітній навчальний заклад.

Діяльність загальноосвітніх навчальних закладів не завжди створює оптимальні умови для розвитку особистості. Значну увагу звертаємо на спостереження за навчальною діяльністю підлітків-делінквентів, оскільки навчальна діяльність є домінуючим видом діяльності особистості в підлітковому віці. Від того, як підліток встигає в загальноосвітньому навчальному закладі, багато в чому залежить його емоційне благополуччя і задоволеність своїм положенням учня. Саме в процесі навчальної діяльності формується характер взаємовідносин підлітка-делінквента з однокласниками, учителями, батьками, виникають найбільш значущі емоційні переживання, з'являються найдієвіші мотиви поведінки [2, с. 112].

У тому разі, коли процес виховання підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах не відбувся належним чином, доводиться застосовувати процес перевиховання.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Але в роботі з підлітками-делінквентами варто наголосити на тих, які впливають із соціально-психологічних особливостей цих дітей. У контексті нашого дослідження можемо виділити такі принципи: зв'язок перевиховання з цікавою продуктивною працею; організація дитячого колективу, який здійснював би позитивний вплив на підлітків-делінквентів; органічне поєднання поваги до підлітків-делінквентів з прийнятною системою вимог; єдність і систематичність педагогічних впливів на підлітків-делінквентів; індивідуальний підхід; гуманне ставлення до підлітків-делінквентів у процесі перевиховання, виходячи з педагогічного постулату: ці діти "важкі", бо їм важко подолати ті чи ті соціальні труднощі; з іншого боку, значні відхилення підлітків-делінквентів від моральних норм поведінки – своєрідне моральне захворювання, а тому й ставлення до таких дітей має бути адекватним; об'єктивне ставлення до підлітків-делінквентів; педагогічний вплив на підлітків-делінквентів здійснюється в не афективному стані педагога; випереджальне виховання позитивних якостей у підлітків-делінквентів. У деяких випадках виникає необхідність "примусового" перевиховання, яке здійснюється у спеціальних закладах закритого типу, де поряд із загальними способами, методами та засобами виховання використовують спеціальні засоби соціально-педагогічного впливу і створюють особливий педагогічний режим [5, с. 46].

Отже, особливістю загальноосвітнього навчального закладу як соціальної інституції у профілактиці делінквентної поведінки підлітків є те, що профілактичну роботу здійснюють шляхом добору комплексних форм та методів, спрямованих на різнобічний контингент учнів – підлітків як із благополучних, так і з матеріально незабезпечених, педагогічно занедбаних, асоціальних сімей. Необхідно зазначити, що не завжди соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу в змозі професійно висвітлити правові питання. Проте повною мірою цей спеціаліст може здійснювати постійний соціальний контроль підлітків, схильних до девіантної та делінквентної поведінки, осіб, які скоїли правопорушення, неблагополучних сімей та одночасно проводити відповідну роботу з ними. У цьому разі соціальний педагог є для працівника кримінальної міліції у справах дітей своєрідним джерелом інформації.

Основними напрямками діяльності кримінальної міліції у справах дітей є: організація та проведення профілактичної роботи щодо попередження негативних явищ серед дітей; виявлення та притягнення до відповідальності дорослих осіб, які вчиняють до неповнолітніх протиправні дії; розкриття злочинів, вчинених неповнолітніми та відносно них; розшук дітей, що зникли безвісти, самовільно залишили сім'ю чи загальноосвітні навчальні заклади.

Спеціально-кримінологічне запобігання делінквентній поведінці підлітків охоплює широкий комплекс різних за характером заходів і безпосередньо спрямоване на запобігання злочинам і правопорушенням, зокрема на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми – делінквентами. Саме працівники кримінальної міліції у справах дітей займаються винятково міліцейською роботою: виявляють, припиняють та розкривають злочини; розглядають заяви та повідомлення про правопорушення, скоєнні неповнолітніми, здійснюють досудову підготовку матеріалів про правопорушення, проводять дізнання в межах, визначених кримінально-процесуальним законодавством; розшукують неповнолітніх, які залишили сім'ю, загальноосвітні навчальні заклади та спеціальні установи для неповнолітніх; перевіряють їх за місцем проживання та навчання; ведуть профілактичний облік неповнолітніх правопорушників, а також направляють їх до спеціальних установ та закладів; складають протоколи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, а також їхніх батьків, що не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, які втягують їх у злочинну діяльність, пияцтво та наркоманію.

Отже, особливістю діяльності кримінальної міліції у справах дітей як соціальної інституції є спрямування основної уваги на кримінальні вияви неповнолітніх, застосування комплексу різних за характером заходів, спрямованих на профілактику делінквентної поведінки підлітків та захист їх від негативного впливу дорослих.

Визначивши найважливіші поняття "соціальна інституція", "соціально-педагогічна взаємодія" і схарактеризувавши основні характерні особливості кожної з обраних нами для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків соціальних інституцій, переходимо до з'ясування особливостей їхніх основних етапів, напрямів, форм і особливостей взаємодії.

Практика переконує, що профілактика делінквентної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах справді вимагає спільних скоординованих дій, з одного боку, кримінальної міліції у справах дітей, а з іншого – сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів.

У роботі з підлітками-делінквентами нерідко трапляються досить складні випадки своєрідного "морального захворювання". У такому разі доводиться вдаватися до педагогічного консиліуму, який передбачає всебічний аналіз причин, що призвели до труднощів у життєдіяльності підлітків-делінквентів, аналіз особливостей поведінки і визначення шляхів та засобів профілактики делінквентної поведінки.

Отже, профілактику делінквентної поведінки підлітків розуміємо як процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю.

У процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків важливого значення набувають попереджувальні заходи, які запобігали б масовій появі підлітків з делінквентною поведінкою.

Соціальний педагог повинен уміти організовувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, працівників кримінальної міліції у справах дітей, громадських об'єднань та організацій, служб соціального захисту, медичних установ, профспілок щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи та соціальної реабілітації підлітків-делінквентів [4, с. 89].

Метою соціально-педагогічної діяльності є створення умов для соціально-позитивної соціалізації підлітків-делінквентів, їхнього всебічного розвитку. Створення і запровадження таких умов у роботі кримінальної міліції у справах дітей та соціального педагога є одним із шляхів покращення ситуації не лише в загальноосвітніх навчальних закладах, а й у правоохоронних органах, оскільки всі зусилля будуть спрямовуватися на профілактику делінквентної поведінки в учнівському середовищі.

Відповідно до визначеної мети статті детальніше проаналізуємо форми профілактичного впливу взаємодії соціальних інституцій на підлітків-делінквентів. Переходимо до характеристики їх.

Перша форма – організація соціального середовища. У її основі лежать уявлення про детермінувальний вплив навколишнього середовища на формування делінквенції. Впливаючи на соціальні чинники, можна попередити негативну поведінку підлітків [3, с. 128].

Друга форма профілактичної роботи – інформування. Теоретичні дослідження доводять, що ця форма є досить важливою, оскільки на сьогодні це найтипівіший для нас напрям педагогічної роботи у формі лекцій, бесід, поширення спеціальної літератури чи відео і телефільмів [3, с. 132].

Третя форма профілактичної роботи – активне соціальне навчання соціально важливим навичкам. Її переважно реалізують у формі групових тренінгів. Означену форму використовують у взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з сім'єю та безпосередньо з підлітками-делінквентами. На сьогодні поширеним є тренінг стійкості до негативного соціального впливу. У роботі з підлітками-делінквентами ця форма є однією з найперспективніших.

Четверта форма – організація діяльності, альтернативної делінквентній поведінці. Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про заміщуючий ефект делінквентної поведінки. Альтернативними формами активності визнано: пізнання – подорожі, випробовування себе – походи в гори, спорт з ризиком, значиме спілкування, кохання, творчість, діяльність – професійна, релігійно-духовна, добродійна [3, с. 133].

П'ята форма – організація здорового способу життя. Вона походить з уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом. Уміння людини досягати оптимального стану і успішно протистояти несприятливим чинникам середовища є особливо цінним.

Шоста форма – активізація особистісних ресурсів. Активні заняття підлітків спортом, їхнє творче самовираження, участь у групах спілкування і особистісного росту, арттерапія – усе це активізує особистісні ресурси, які, у свою чергу, забезпечують активність особистості, її здоров'я і стійкість до негативного зовнішнього впливу. Означену форму використовують у соціально-педагогічній взаємодії сім'ї та загальноосвітнього навчального закладу.

Сьому форму – мінімізація негативних наслідків делінквентної поведінки – використовують у взаємодії кримінальної міліції у справах дітей з сім'єю та загальноосвітніми навчальними закладами [3, с. 140-142].

Отже, під напрямками соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків ми розуміємо: первинну профілактику – інформування про проблему делінквентної поведінки, правову відповідальність, наслідки скоєння правопорушень, вивчення і аналіз умов, що сприяли появі і формуванню негативних ознак делінквентної поведінки, визначення шляхів і засобів нейтралізації негативних проявів поведінки і актуалізація позитивних, складання детальної характеристики на підлітків-делінквентів; вторинну профілактику – формування усвідомлення правильної поведінки, прийнятої в суспільстві, засвоєння моральних, правових, соціальних норм поведінки, зміну ставлення до проблеми делінквентної поведінки, планування та визначення напрямів роботи; третинну профілактику – визначення шляхів самовдосконалення, самореалізації, ресоціалізацію підлітків-делінквентів, здійснення аналізу соціально-педагогічних змін у поведінці підлітків-делінквентів, визначення нових перспективних ліній взаємозумовленого соціально-педагогічного впливу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, теоретичний аналіз дефініцій соціальних інституцій, взаємодії, сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, кримінальної міліції у справах дітей, змісту, форм, видів соціально-педагогічної роботи з підлітками-делінквентами дає змогу зробити низку узагальнювальних висновків: аналіз сутності й основних характеристик видів соціальних інституцій згідно з темою нашої статті дав змогу виокремити основні з них, за допомогою взаємодії яких здійснюється профілактичний вплив на підлітків-делінквентів – сім'ю, загальноосвітні навчальні заклади, кримінальну міліцію у справах дітей; у нашому розумінні соціально-педагогічна взаємодія забезпечується взаємозумовленим впливом соціальних інституцій, що сприяє ефективно реалізовувати механізм моральної нормативної регуляції підлітків-делінквентів, тобто здійснювати профілактичну роботу.

Отже, соціально-педагогічна взаємодія сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, кримінальної міліції у справах дітей є складним процесом взаємовпливу цих соціальних інституцій одна на одну, результатом якого є профілактика делінквентної поведінки підлітків.

Стаття не претендує на всебічний і вичерпний аналіз складної й багатогранної проблеми взаємодії соціальних інституцій з профілактики делінквентної поведінки підлітків. Подальшої розробки потребують питання дослідження процесу формування позитивних мотивів поведінки підлітків, необхідних для здійснення профілактичної роботи.

Використані джерела

1. Капелюк В. В. Технологія педагогічної взаємодії школи і батьків у вихованні підлітка в однодітних сім'ях : Методичний посібник / В. В. Капелюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 99 с.
2. Козубовська І. В. Професійна підготовка фахівців у галузі соціальної роботи [Текст] / І. В. Козубовська, О. П. Пічкарь // Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 лютого 2003 р., м. Ужгород). – Ужгород : Мистецька лінія, 2003. – С. 111–115.
3. Мілютіна К. Форми психокорекційного впливу / К. Мілютіна. – К. : Главник, 2007. – 144 с.
4. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога : [метод. посіб.] / К. Моїсеєнко. – К. : Шкільний світ, 2009. – 120 с.
5. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М. М. Фіцула. – Тернопіль : Навчальна книга, 1993. – 111 с.

Bogomolova M.

THE PECULIARITIES OF THE INTERACTION OF THE SOCIAL INSTITUTIONS IN PREVENTION OF THE DELINQUENT BEHAVIOR OF TEENAGERS

The article analyzes the peculiarities of socio-pedagogical interaction of the social institutions in prevention of the delinquent behavior of teenagers. The purpose of the research is to give the reader the main phases, trends and forms of the interaction of the social institutions in prevention of the delinquent behavior of teens. The author of given article discloses the contents, forms and methods of prevention of the delinquent behavior of teenagers in interaction of the family, schools and police.

The article considers the problem of self-determination and responsibility as determinants of their personal development, highlights the social characteristics of the content of educational heritage of delinquent behavior problems of adolescents, deals with the history and reasons for its occurrence. Negative factors affecting the social organization of adolescent delinquent.

The article deals with typical errors of social organization and management of the adolescent delinquent and typology of factors that reduce the educational effect of Corrections Department of Penitentiary Service of Ukraine. Exposure factors demoralization and criminalization of society for teen-delinquent. Highlights the main factors damaging effects of demoralization and criminalization of society on adolescent delinquent outlines the main means of preventing juvenile delinquency.

Key words: *social institutions, socio-pedagogical interaction, prevention of crime, delinquent behavior, delinquent teenagers, re-education, family, schools, police, demoralization, criminalization, legal mechanism, correctional institutions.*

Стаття надійшла до редакції 14.10.2014